

Ko 'etau fa'unga ki he mo'ui lelei mo e ngaahi faingata'a'ia

Hauora Māori

Kuo fu'u fuoloa mai 'a e tō lalo 'a e faifatongia 'a 'etau fa'unga ki he mo'ui lelei mo e ngaahi faingata'a'ia ma'á e kakai Maulí – ko e tu'unga 'o e mo'ui fuoloa 'a e kakai Maulí (life expectancy) 'oku si'isi'i hifo ia 'aki 'a e ta'u 'e fitu meí he tu'unga 'o e mo'ui fuoloa 'a e kau pālangí, pea 'oku liunga ua 'a e pekia 'a e kakai Maulí 'i ha ngaahi 'uhinga na'e ala ta'ofia, 'i hono fakatatau atu ki he kau pālangí.

Ko e ngaahi liliú ni 'oku fokotu'utu'u ia ke 'oatu ki he kakai Maulí 'a e rangatiratanga (mafai ke nau pule'ia) 'a e hauora Māori (mo'ui 'a e tangata kakató, 'a e kakai Maulí) pea toe mālohi ange 'a 'enau takiekina 'a e kotoa 'o e fa'unga ki he mo'ui lelei. 'Oku 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko e uho tefito 'o e Te Tiriti o Waitangi, ka 'oku fakapapau'i foki ai 'oku ma'u atu 'e he tokotaha kotoa pē ha ngaahi ola lelei ki he'enau mo'ui lelei.

Ko e hā 'a e me'a 'oku liliu?

'Oku lolotonga kaungā fua 'e he Potungāue Mo'uí mo 'etau Poate Fakavahe ki he Mo'ui Lelei 'e 20, 'a e fatongia ki hono fakapapau'i 'oku tufotufa tatau atu 'a e faingamālié ma'á e kakai Maulí. 'I he kaha'ú, 'e kei hoko pē ia ko e fatongia 'o e ngaahi kautaha kotoa pē ke fakalelei'i 'a e tu'unga 'o e ngaahi ola 'oku ma'u ma'á e mo'ui lelei 'a e kakai Maulí, 'o 'i ai ha ngaahi liliu lalahi ke fakapapau'i 'oku fakaloloto mo teke atu 'eni 'i he fa'unga ngāue:

- 'e ma'u 'e ha Māori Health Authority (Ma'u Mafai ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai Maulí) fo'ou mo tu'u tau'atāina, 'a e fatongia ki hono fakapapau'i 'oku faifatongia atu 'a e fa'unga ki he mo'ui lelei ma'á e kakai Maulí, 'o fakafou 'i he:
  - hoangāue mo e Potungāue ke fale'i 'a e kau Minisitaá 'i he hauora Māori
  - fakapa'anga fakahangatonu ha ngaahi sēvesi fakahoko fatongia 'ilo fo'ou ki he mo'ui lelei 'a ia 'oku fakataumu'a ki he kakai Maulí ('o kau ai 'a e ngaahi sēvesi 'oku fakalele 'i he ngaahi founa 'a e kakai Maulí pe kaupapa Māori)
  - fengāue'aki mo e Health New Zealand ke palani mo muimui'i 'a hono fakahoko atu 'o e ngaahi sēvesi kotoa pē ki he mo'ui lelei.
- 'i ai ha lakanga mahino mo faka'ofisiale 'o e Iwi-Māori Partnership Boards (Ngaahi Poate Hoangāue 'a e Iwi-Māori), 'a ia 'oku nau lolotonga fengāue'aki mo e ngaahi DHB – 'o kau ai 'a e felotoi mo e Health NZ ki ha ngaahi me'a fakafeitu'u ke fakamu'omu'a.
- 'E fatongia 'aki 'e he Health NZ 'a hono fakalelei'i 'o e ngaahi ola ki he mo'ui lelei mo e tufotufa tatau atu 'o e faingamālié ma'á e kakai Maulí, 'o fakafou 'i he kotoa 'o 'ene ngaahi fakahoko fatongia 'i he tu'unga fakafonuá, fakavahé mo e fakafeitu'ú.
- 'e kei hokohoko atu pē 'a hono muimui'i 'e he Potungāue Mo'uí 'a e anga 'o e fakahoko ngāue atu 'a e fa'unga ki he mo'ui lelei ma'á e kakai Maulí fakalūfua, 'i ha'á ne hoko ko e hoangāue 'o e Māori Health Authority.

Ko e hā hono ‘uHINGÁ?

Ko e ngaahi liliu kuo fakahoko ‘i he‘ene a‘u mai ki he ‘aho ní kuo te‘eki ai ke nau malava ‘e kinautolu ‘o ngāue atu ke solova ‘a e tu‘unga kehekehe ‘i hono tufotufa tatau ‘o e ngaahi ola ki he mo‘ui lelei ma‘á e kakai Maulí. Ko e ngaahi liliú ni te nau fakaivia ‘a e kakai Maulí ke nau fo‘u ha ngaahi fa‘unga ngāue mo ha ngaahi fa‘unga faito‘o ‘e ngāue lelei ma‘á e kakai Maulí.

Kuo ‘osi ‘i ai ha ngaahi polokalama laulōtaha na‘e kamata‘i mai ‘i he fa‘unga ngāue lolotongá – ‘o hangē ko e polokalama huhu malu‘i ‘o e kakai lalahi Maulí ‘i he 2020, pea mo e ngaahi hoangāue mālohi mo e iwi ‘i he ngaahi tapa ‘e ni‘ihi ‘o e fonuá – ka na‘e ‘ikai ke nau tupu mai kinautolu meí ha founa ngāue fakafonua kuo fokotu‘utu‘u lelei ki he fakahoko fatongia ma‘á e kakai Maulí.

‘E fōTUNGA fēfē ia ‘i he kaha‘u?

‘E fengāue‘aki fakataha ‘a e Māori Health Authority mo e ngaahi Iwi-Māori Partnership Boards, ngaahi kautaha fakahoko ngāue Maulí, iwi, hapū mo e ngaahi komiunitī Maulí ke mahino‘i ‘a e ngaahi fiema‘u ‘a e kakai Maulí ki he mo‘ui lelei, ‘i he kotoa ‘o Nu‘u Silá. ‘E toe mālohi ange ai ‘i heni ‘a e ngaahi sēvesi kaupapa Māori, langa hake ha kau ngāue mo ha ngaahi kautaha fakahoko tauhi Maui fakafekau‘aki mālohi ange, pehē ki hano pusiaki‘i ha ngaahi founa fakafou‘ou ‘i he ngaahi sēvesi mo e sīpinga ngāue ‘oku nau fakahoko atu ha ngaahi ola lelei ange ma‘á e kakai Maulí.

‘I he feitu‘u takitaha, ‘e fakapapau‘i ‘i ha hoangāue ‘i he vaha‘a ‘o e ngaahi poate Iwi-Māori Partnership Boards, kau komisiona ‘a e Health NZ pea mo e komiunitī fakatokolahi ‘oku ongona ‘a e ngaahi le‘o Maulí, pea ‘oku ‘ikai toe faka‘uli‘ulilātai ‘a e tufotufa taau atu ‘o e tauhi fakafaito‘ó ma‘á e kakai Maulí.

‘E fakahoko ‘i he hoangāue ‘a e Health Authority mo e Health NZ hano fakapa‘anga ‘o ha ngaahi sēvesi ‘oku fakava‘e ‘i he te ao Māori (māmani ‘o e kakai Maulí) pea mo fakapapau‘i ai ‘oku ngāue atu ‘a e fa‘unga fakalūkufua ki he mo‘ui lelei ki he ngaahi fiema‘u ‘a e kakai Maulí, ‘o ō ua mo e ngaahi fiema‘u ‘a e kakai fakalūkufua ‘o e fonuá.

‘I he taimi ‘oku fakapa‘anga ai ha ngaahi sēvesi fo‘ou pe toe vakai‘i ai ha ngaahi sēvesi lolotonga, ‘e ngāue fakataha ‘a e Māori Health Authority mo e Health NZ ke fakapapau‘i ‘oku ho‘ata meí he ngaahi fokotu‘utu‘u ngāue mo e ngaahi me‘a ‘oku fakamu‘omu‘á, ‘a e tu‘unga kehekehe ‘o e ngaahi fiema‘ú. ‘I he taimi ‘oku ‘ikai lelei ai ha faifatongia ma‘á e kakai Maulí, ‘e ngāue atu leva ‘a e Māori Health Authority ke langa hake ‘a e pōto‘i mo e ivi ngāue ‘o e kautaha fakahoko ngāue ko iá mo ngaohi ke toe lelei ange ‘a hono fakakau atu ‘a e kakaí ‘i he ngaahi sēvesí.

‘E ngāue fakataha ‘a e Potungāue Mo‘uí mo e Māori Health Authority ke langa hake ha taumu‘a ngāue mo e hu‘unga ki he fa‘unga ki he mo‘ui lelei, ‘o fakapapau‘i ai ‘oku hokohoko atu ‘a hono takiekina ‘e he Te Tiriti o Waitangi ‘a e ngaahi founa ngāue ke a‘usia ‘a e hauora (mo‘ui lelei ‘a e tangata kakató).

Ko e hā 'a e me'a 'e hoko mai?

Koe'uhí ke 'uli fohe 'a e Māori Health Authority 'i he rangatiratanga (mafai ke pule'ia) ma'á e kakai Maulí 'i he'etau fau'nga ki he mo'ui leleí, 'e fiema'u 'a e kakai Maulí ke toe loloto ange 'a 'enau kau atu ki hono fokotu'utu'ú.

'I he ngaahi māhina ka hoko maí, 'e fengāue'aki 'a e pule'angá mo e kakai Maulí 'i hono palani 'o e Māori Health Authority fakataha mo ha ngaahi nāunau kehe 'o 'etau fa'unga ki he mo'ui lelei ki he kaha'ú, 'o hangē ko e founa 'o hono fokotu'u, fakalele mo hono fakamahino pau 'o e rohe (vāhenga) 'o e ngaahi Iwi-Māori Partnership Boards.

'E fokotu'u ha Māori Health Authority fakataimi ko ha va'a ngāue ia 'i loto 'i he Potungāue Mo'uí, 'i he'ene a'u ki he ngata'anga 'o e 2021. 'I he taimi tatau, 'e toe fakavave'i 'e he pule'angá 'a hono fokotu'u 'o e sīpinga ki he fuofua tauhi mo e tauhi 'i he komiunitií ki he ngaahi 'ēlia fakafeitu'ú, 'i ha ngaahi tafa'aki tu'upau, 'a ia ko e ni'ihi 'i ai 'e fakalele'aki kinautolu 'a e sīpinga tauhi 'oku uho'aki 'a e founa 'a e kakai Maulí.

Fie 'ilo ki ha fakamatala lahi ange?

'Oku ma'u atu ha fakamatala lahi ange felāve'i mo e ngāue mo e ngaahi fakalakalaka 'i he ngaahi liliu ki he mo'ui leleí 'i he uepisaiti 'a e DPMC 'i he malumalu 'o e ngāue 'a e Transition Unit:

www.dPMC.govt.nz/our-business-units/transition-unit.